

PALEOLİTİK VE MEZOLİTİK (EPİ-PALEOLİTİK) ÇAĞ'DA BARINMA

Sheltering During The Paleolithic And Mesolithic Ages

Yüksel ARSLANTAŞ*

ÖZET

Paleolitik ve Mezolitik dönem insanların avcılık ve toplayıcılık yaptığı ve mağara, kaya altı sığınakları, açık alanda yapılan barınaklar ve ağaç kavuklarında barındığı bir dönemdir.

Mağaralar barınma alanı olmanın yanı sıra aynı zamanda ölü defnedilen yerlerdir. Mağaraların dışında kaya altı sığınakları, açık alanda yapılan barınaklar ve ağaç kavukları diğer barınma alanlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Paleolitik, Mezolitik, Mağara, Kaya Altı Sığınağı, Açık Alan Barınakları

ABSTRACT

The men of Paleolithic and Mesolithic periods were hunterer gatherer. They sheltered in caves, rock shelters, open air sites and tree hollows.

The caves were sheltering and burial areas. Apart from the caves, the rock shelters, open air sites and tree hollows alternative sheltering areas.

Keywords: Paleolithic, Mesolithic, Caves, Rock Shelters, Open Air Sites.

GİRİŞ

İnsan, fiziki yapı olarak hayatını herhangi bir tabii çevrede olduğu gibi sürdürebilmek için donatılmış değildir. Vücut donanımı hayvanlara yetersizdir. Soğuğa karşı vücut ısısını korumak için ayılar gibi kalın bir posta sahip değildir. Gövdesi ne kaçmaya, ne kendini savunmaya, ne de avlanmaya çok uyumlu sayılmaz. Bir tavşan ya da deve kuşu kadar hızlı koşamaz. Kaplan gibi renk barınağı, kaplumbağa ya da yengeç gibi kabuğu yoktur. Havalarda uçmaya kanatları da yoktur. Gözleri de bir kartalın gözleri gibi keskin ve uzak mesafeyi görebilecek yapıda değildir. Ancak bütün bunlarla birlikte insan, tüm canlılara oranla çok çeşitli çevre ve şartlarda hayatını sürdürebilmiş, üretken olmuş, kendisinden türlü yönlerle güçlü olan hayvanları alt etmeyi başarabilmiştir. Ateşi kullanmış, alet ve barınaklar hazırlamış, yiyeceğini temin etmiş ve kendisine yaşanabilir ortamlar hazırlamıştır¹. Fiziki ve bedeni yapı yönünden diğer canlılardan daha az donanımlı görünen insanın bütün bunları yapmasını sağlayan şey, onu en üstün varlık haline getiren, akli ve muhakeme gücüdür. Bu akıl ve muhakeme gücü ile Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda çeşitli aletler yapan insanoğlu doğada kendisine lazım olan şeyleri tedarik etmiştir. Avcılık ve toplayıcılık yapmış, tabii barınaklarda veya kendi eliyle yaptığı basit kulübelerde barınmıştır.

Paleolitik ve Mezolitik Çağlar, günlük hayatın şartları itibariyle ufak bazı farklılıklar dışında birbirine benzeyen ve birbirinin devamı niteliğinde olan dönemler olarak kabul edilmektedir. Bu dönemlerde insanoğlunun, daha çok çevresinde bulduklarıyla yetinerek yaşadığı var sayılmaktadır. Dolayısıyla bu çağlardaki günlük hayatla ilgili bilgilerimizin kaynağı daha sonraki çağlara nispeten çok sınırlıdır. Mağaralarda tespit edilen aletler, duvar resimleri, hayvan kemikleri vs elimizdeki veri kaynaklarını teşkil etmektedir².

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ, yarslantas@firat.edu.tr

¹ V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, (Çeviren Filiz Ofluoğlu), İstanbul, 1996, s. 25; Mehmet Kaan Polatlar, *İnsanlığın Atılım Çağları*, İstanbul, 1996, s. 17.

² Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, İstanbul, 2009, s.27.

Burada bir konuya da açıklık getirmek gerekmektedir. Mezolitik dönem tabirinin kullanımı konusunda bazı tartışmalar söz konusudur. Bu tartışmalar, bu kavramın Türkiye dışındaki kültür merkezleri için kullanılsa da sadece mikrolitlerin varlığından yola çıkılarak, çok rahat kullanılamayacağı hususudur. Ayrıca bu dönem ile ilgili olarak araştırma yapılan bölge ve merkezlerin çok az olduğu ve dolayısıyla bu kadar az araştırma ile tanımlama yapmanın sakıncalı olduğu³ hususları üzerinde de durulmaktadır. Bu hususlar kavramsal tartışmalar çerçevesinde sürdürülebilecek ve bu konuda ileri sürülebilecek her fikrin de elle tutulabilecek gerekçeleri vardır. Ancak biz Mezolitik kavramını kullanırken dönemin kültürel ve teknolojik farklılığını vurgulamak için değil, belki Paleolitik Çağ'ın sonlarında giderek yeni bir kültürel evrimin izlerini taşıyan ve bir geçişi hazırlayan, günlük yaşayış itibarıyla de kendinden önceki dönemden çok da farklı olmayan bir dönemi vurgulamak için kullandık. Bu nedenle Mezolitik kavramı yerine Epi-Paleolitik kavramının kullanılması da amacımız itibarıyla bir sakınca teşkil etmemektedir. Her iki kavram birbirinin yerine kullanılabilir⁴.

Bu araştırmada da bahsi geçen çağların günlük hayatı ile ilgili, mevcut verilerden yola çıkılarak, genel bir çerçeve çizilmesi bir durum tespiti yapılması amaçlanmaktadır.

Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda Barınma

Paleolitik ve Mezolitik Çağ'daki barınma tipi ve modeli bu dönemlerin tanımı ve izahında belirleyici unsurlardan biridir. Zira bu çağlarda her ihtiyacını doğadan hazır buldukları ile temin eden insan, doğal yerlerde barınmış, hazır bulduklarıyla karnını doyurmuştur. Barınakların en önemli ve birinci görevi insanı tabiata karşı korumaktır. Bunun yanı sıra gizliliği ve rahatı sağlama gibi işlevleri de önemlidir. Barınaklar da tıpkı alet üretimi gibi yaşanılan yerin ekolojik ortamına uygun bir yapı göstermektedir. Örneğin Eskimoların evleri buzdan yapılmıştır. Amerika'daki Pueblolar evlerini kerpiçten, Eski Mısırlıların ise kereste yokluğu nedeniyle taştan ve tuğladandır⁵.

Barınmada önceleri kaya altı sığınakları ya da büyük mağaraların ağız kısımlarının tercih edildiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak karanlık oyuklardan korkmaları olarak tahmin edilmektedir. Ancak ateşin kontrol altına alınmasından sonra insanların büyük mağaraları ve bu mağaraların dip boşluklarını kullandıklarını da görmekteyiz. İnsanların yerleşmek için kullandıkları bu doğal barınakların oldukça işe yaradığı ve binlerce yıl buraların kullanıldığını, bulunan insan izlerinden anlamaktayız. Sonraları ise Paleolitik dönem insanı açık hava barınaklarına doğru yönelmeye başlamıştır. Önceleri bu barınakların belki de mağaraların içine yapılan küçük çadırlar olduğunu ve zaman içinde yerleşilen mağaraların yakınlarında oluşturulan barınaklar şeklinde gelişme gösterdiği tahmin edilmektedir. Mağara duvarlarının hemen yanına oluşturulan ilk açık hava barınaklarından biri, Güney Fransa'da Nice Kenti yakınlarında Terra-Amata'da bulunmuştur. Yine aynı bölgede, Lazeret Mağarası yakınlarında bulunan yerleşme yerleri, bu tür yapıların en eski ve en iyi bilinen örneklerini oluşturmaktadır⁶.

Bu dönem insanların yerleşmek ya da belli bir süre konaklamak için kullandıkları yerler, kaya altı sığınakları ve mağaralardır. Ayrıca Paleolitik ve Mezolitik dönem insanların yerleşmek için seçtiği bölgenin sulak bir arazi olmasının yanı sıra av hayvanları ve toplanabilecek besinler açısından zenginliğe dikkat ettikleri görülmektedir.

³ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, İstanbul, 2009.

⁴ Richard Leakey ve Roger Lewin'e göre kaynakların dağılımından dolayı, toplayıcı hayat şeklinin hakim olduğu dönemde dünya nüfusu 20-30 milyon dolaylarındadır. Hendrik Willem Van Loon, *Ancient Man*, New York, 1922, s. 6; Bilge Umar, *İlkçağ'da Türkiye Halkı*, İstanbul, 1999, s. 2; Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 25. Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 27.

⁵ C. Baykal Aydınbeğ, *Ekolojik Ortamın İnsanın Kültürel Gelişimine olan Etkileri ve Akdeniz Bölgesi Paleolitik Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Ankara, 1998, s. 61.

⁶ Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 49; C. Baykal Aydınbeğ, *Ekolojik Ortamın İnsanın Kültürel Gelişimine olan Etkileri ve Akdeniz Bölgesi Paleolitik Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Ankara, 1998, s. 61-62.

Tarih öncesi dönem insanları yaşamak için çoğunlukla mağaraları seçmişlerdir. Aslında bu zamanda çok sayıda açık hava yerleşmesi de vardı. İnsanlar yaşadıkları yerde soğuktan, kardan, rüzgârdan, nemden, saldırgan hayvanlardan korunmuşlardır. Yaşadıkları mekânı yaptıkları işlere, sosyal ve kültürel örgütlenmelerine uygun hale getirmişlerdir. Çoğunlukla da sapa olmayan bir ırmağın kıyısında, bir vadiye egemen bir kayanın altındaki sığınakları ve mağaraları seçmişlerdir. Bu durumda doğal barınak yeniden düzenlenmiş olmaktadır. Bazen mağaranın içinde barınak inşa edilmiştir⁷.

Arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan Paleolitik ve Mezolitik Çağ barınma merkezleri konumlarına göre hazırlanmıştır. Bazısı önemli bir yolun üzerinde basit bir konaklama yeri olduğu gibi, mevsimlik göç yolunun da bir durağıdır. Birkaç haftalığına, bazen birkaç aylığına yerleşilen üsler olarak kullanılmış olmalıdır. Avlanma yerindeki barınaklar gibi. Bu tür yerlerde rutubetli ortamları nemden korunmak için zemin taş veya diğer malzemelerle döşenmiştir⁸.

Paleolitik veya Epi-Paleolitik toplumlar günlük ya da kısa süreler içinde göç eden gruplardan çok en azından bir mevsimi belli bir bölgede yerleşik olarak geçiren topluluklardır⁹. Bu çağlarda insanların içinde yaşadığı doğal ortamın barınma tarzını da belirlediği görülmektedir. Yiyecek kaynaklarına göre sürekli yer değiştiren topluluklar, birkaç tür tabii barınma yerini kullanmışlardır.

1-Mağaralar

2-Kaya altı sığınakları

3-Ağaç kavukları

4-Açık havada çalı, çırpı, hayvan postlarından yapılmış mevsimlik geçici barınaklar.

Mağaralar

Mağaralar insanlar tarafından barınak olarak kullanılmadan önce hayvanlar tarafından korunma alanı olarak kullanılmıştır¹⁰. Paleolitik ve Mezolitik insan toplulukları barınak olarak en fazla doğal yerleri kullanmışlardır. Özellikle Orta Paleolitik devirde iklim soğuduğu için insan grupları ancak mağara ve kapalı yerlere sığınarak korunabilmişlerdir. Yani bu dönemde sağlam giyinme, kapalı ve emin yerler arama ihtiyacı şiddetli bir şekilde hissedilmiş olmalıdır. Bazıları da su kaynaklarına yakın bölgelerde ağaç dalları ve çevreden topladıkları çeşitli malzemelerle çok basit barınaklar inşa etmişlerdir. Örneğin Fransa'da Nice yakınlarında 400 bin yıl önce kullanılan kulübelere tespit edilmiştir. Mağaralar bir ev gibi kullanılmıştır. Bu mağaralar onların günlük hayatını bütün çıplaklığıyla göz önüne sermektedir. Mağaranın bir köşesinde genellikle avlanıp getirilen hayvanlar parçalanmış ve bir başka köşede ise yakılan ocakta yemek pişirilmiştir. Daha doğrusu mağaranın bir köşesi de mutfak vazifesini görmüştür. Mağara içinde veya hemen girişinde ise bir ışık yeri hazırlanmıştır¹¹. Burada ateşi canlı tutmak için odunların yığıldığı alan da vardır. Günlük yiyecekte daha fazlası mağaranın serin bir bölümünde saklanmıştır. Bu alanda kurutulmuş et, bozulabilecek diğer yiyecekler ve aydınlanmada kullanılan yağlar tutulmuştur. Başka bir bölüm ise yatma, giyinme ve çocukları koruma bölümü olarak düzenlenmiştir¹². Nitekim Irak'ta Şanidar

⁷ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 28.

⁸ Hasan Tahsin Uçankuş, *a.g.e.*, s. 196.

⁹ Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, New York, 2011, s. 32.

¹⁰ Henry Fairfield Osborn, *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916, s. 211.

¹¹ Edward Clodd, *The Story of Primitive Man*, New York, 1905, s. 48; İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 10, S.3-4, Ankara, 1952,(s. 167-207) s. 186, 188; R. A. S. Macalister, *A History of Civilization in Palestine*, Cambridge, 1912, s. 8-9; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 188,189.

¹² Mağaralar genellikle kireçtaşı kayalarında, yüzey sularının yer altında kendine yer bulmasıyla oluşmuştur. Edward Clodd, *The Story of Primitive Man*, New York, 1905, s. 42, 43; Henry Fairfield Osborn, *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916, s. 213; Hendrik Willem Van Loon, *Ancient Man*, New York, 1920, s. 21; Robert J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, (Çev. Bilgi Altınok), İstanbul, 1995, s. 47; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s. 25; Yüksel Arslantaş, "Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda Ateşin Kullanımı Üzerine Notlar", *Ömer Çapar'a Armağan*, Ankara, 2012, s. 19-34.

Mağarası'nın zemininde, besinlerini sakladıkları çok sayıda küçük çukurlara rastlanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, kıtlık zamanlarında yemek üzere etleri kurutuyor ya da çeşitli işlemlerden geçirdikten sonra tıpkı pastırma gibi saklıyorlardı¹³.

Bazı mağaralarda öne rüzgârı ve soğuğu kesecek taş yığınlarından set, kaya altı sığınaklarının önüne dallardan basit örtüler yapılmıştır. Nesiller boyunca insanlar, mağaralarda ve kaya oyuklarında hayatlarını sürdürmüşlerdir. Buralarda çoğalmışlar ve yine buralarda son nefeslerini vermişlerdir. Çevrede avlanma imkânı azaldığında mağaralar terk edilmiştir¹⁴.

Demek ki çağlar farklı olsa da, insanoğlu oturduğu mekânı ister doğal mağara, kaya altı sığınağı, ister çadır, isterse günümüzdeki apartman dairesi olsun, temel ihtiyaçlar doğrultusunda benzer biçimde düzenlemiştir¹⁵. Mağaralar genellikle girişleri küçük olduğu için korunabilen ve savunulabilen alanlardır¹⁶.

İlk insanların mağaralarda barınması sonucu kalın tabakalar oluşmuştur. Bu kalın tabakaların arasında kalan buluntular bugün tarih öncesi dönemlerin hayatını anlama ve yorumlamada bizim yegâne veri kaynaklarımızdır¹⁷. Mağaraların genellikle su kaynaklarına yakın olanları barınma alanı olarak seçilmiştir. Böylece hem su ihtiyaçlarını bu kaynaklardan temin ediyor hem de su ürünleri de bulma imkânına sahip olabiliyorlardı.

Mağaraların ısıtılması, yakacak temini, aydınlatılması ve temizliği buralarda yaşayan insanlar arasında bir iş bölümünü de beraberinde getirmiştir¹⁸. Esasen zaten mağara hayatı kolektif hayatı zaruri klan bir yapıdır. Bu yapı içinde herkes üzerine düşeni yapmak zorundadır. Mağaralarda yaşayan toplumların giysilerinin deri, yataklarının da yerde bazı bitkilerle hazırlanmış alanlar olduğu tahmin edilmektedir¹⁹.

¹³ Henry Fairfield Osborn, *Men Of The Old Stone Age*, New York 1915, s. 211; Rose L. Solecki-Ralph S. Solecki, "Shanidar Cave", *Science*, Vol. 184, No: 4140 (May 31, 1974), s. 937; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 163; Thorsten Uthmeier Holger Kels- Wolfgang Schirmer- Utz Böhner, "Neanderthals In the Cold. Middle Paleolithic Sites From The Open Cast Mine of Garzweiler- Nordrhein Westfalen (Germany)", *Neanderthal Lifeways Substance and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jurgen Richter), London-New-York, 2011, (s.23-41), s. 38.

¹⁴ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s. 25.

¹⁵ Edward Clodd, *The Story of Primitive Man*, New York, 1905, s. 48; R. A. S. Macalister, *A History of Civilization in Palestine*, Cambridge, 1912, s. 8-9; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 188,189.

¹⁶ Henry Fairfield Osborn, *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916, s. 212.

¹⁷ Henry Fairfield Osborn, *Men Of The Old Stone Age*, New York 1915, s. 211; Robert J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, (Çev. Bilgi Altınok), İstanbul, 1995, s. 48.

¹⁸ V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 38; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 212; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s. 25.

¹⁹ Edward Clodd, *The Story of Primitive Man*, New York, 1905, s. 75.0

Mağarada Günlük Hayat

(Marjorie and C.H.B.Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 59)

Paleolitik ve Mezolitik insanların mağaralarda barınmaları ve buralarda yiyeceklerini depolama alanları oluşturmaları bu toplulukların aslında göçebelikten ziyade geçici yer değiştiren gruplar olduğunu, yani belli bir süre için mağarayı terk etseler de daha sonra aynı yere geri döndüklerini göstermektedir diyebiliriz²⁰.

Doğal birer barınak olan mağaralar, Mezolitik Çağ'da daha kolay yaşanabilir bir duruma getirilmiştir. Bütün bunlar uzun ve zorlu yılların sonucunda elde edilmiştir. Zamanla yeni teşkilatlanmalar, iş bölümü ve bir arada yaşamanın getirdiği kaideler doğmuştur. Bu dönem insanın yaşamına ışık tutan öteki kanıtlar, mağaralarda ele geçen aletler ve silahlar ile yine mağaralarda yapılan oyma heykeltçilik ve resimlerdir²¹.

Mağaraların bize sunduğu malzeme gruplar arasında ürünlerin değiş tokuş edildiğini gösteren bazı ipuçları sunmaktadır. Alınıp verilen mallar o günün şartları için lüks sayılabilecek ürünler olarak kabul edilse de bu aslında ayrı topluluklar arasında yapılan bir çeşit alış veriş idi. Bu tür faaliyetlerin göstergesi olarak kabul edilen Akdeniz kökenli kabuklu hayvanlara ait kalıntılar Orta Fransa'nın batısındaki Dordogne Mağaralarında bulunmuştur. Don Nehri kıyısındaki Gagarino'da bulunan bazı çakmaktaşları, nehrin 120 km kadar aşağısındaki bölgelerden, belki de bir diğer kampın bulunduğu Konstienski'den getirilmiş gibi gözükmektedir. Dordogne'da bulunan çöp yığınları içindeki deniz balıklarının kemikleri, Fransa'da kıyı bölgeleri ile iç bölgelerde yaşayan mamutların ve ren geyiklerinin çağdaşı olan topluluklar arasında düzenli bir alış verişin olabileceğini düşündürerek kadar yaygındır²².

²⁰ Lewis H. Morgan, *Ancient Society*, Chicago, 1877, s. 1-49; V. Gordon Childe, *Doğunun Prehistoryası*, (Çev. Şevket Aziz Kansu), Ankara, 2010, s.34.

²¹ Füzün Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998, s. 12; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 30.

²² Edward Clodd, *The Story of Primitive Man*, New York, 1905, s. 45; Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 49; V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 38-39; Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, s. 190; Charles Keith Moises, *The Near East*, London and New York, 1998, s. 10.

Mas d'Azil Mağarası'nda Bulunan Boyalı Taşlar

(Bu taşların alış veriş sırasında kullanıldığı ileri sürülmektedir.)

(Marjorie and C.H.B.Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 101)

Bazı yorumlara göre mağaralar yaşam alanları olduğu kadar toplanma alanlarıdır da. Margaret Conkey'e göre Altamira Mağarası, komşu grupların sonbaharda bir araya geldikleri toplantı yeri olmuş olabilir. Toplanmaların nedeni, toplumsal ve siyasal olduğu kadar ekonomik de olabilir. Örneğin Güney Afrika'da Kalahari yöresinde Kung San halkı yılın çoğunu, çekirdek ailelerden oluşan yaklaşık 25 kişilik küçük gruplar halinde geçirmektedirler. Ancak kurak mevsimlerde, birkaç grup, sürekli su kaynaklarının çevresine, birbirine nisbeten yakın konumda toplanır. Böylelikle de yüzü aşkın insan bir arada barınır ve beslenir. Bu toplanmaların nedeni ekonomik zorunluluklara, güvenli su kaynaklarına yakınlığa bağlıyorsa da, evlenmelerle, siyasal birliklerle de güçlenip gelişen toplumlar arası ilişkiler yoğundur.

Altamira Mağarası Duvar Resmi

(www.google.com. 27.01.2014)

Kunğların komşuları olan ve ekolojik açıdan daha dar bir alanda yaşayan G/Wi Sanlar da yılın çoğunu, bazen görünüşte ekonomik nedenlerle, bir araya gelerek, küçük göçer kabileler halinde geçirmektedirler. Toplanmalar, geçici su birikintilerinin olduğu yağmurlu mevsimde gerçekleşirse de, bunların en önemli nedeni toplumsal ilişkilerdir. Bu tür yaşam biçimleri tüm avcı-toplayıcılarda görülmektedir. Dolayısıyla aynı durum Üst Paleolitik dönem halkı için de geçerli olmuş olabilir. Conkey, Altamira'nın tavanlarındaki bizon ve diğer hayvan resimlerinin düzenlenişinin, dağınık ama dayanışma içindeki gruplar arasındaki toplumsal ilişkileri yansıtabileceğini söylemektedir. Mağaranın süslemeli tavanındaki temel örüntüyü oluşturan hemen hemen iki düzine çok renkli

bizon resmi, genellikle tavanın çevresine yerleştirilmiştir. Conkey bunların burada toplanan değişik grupları simgeleyebileceği görüşündedir. Ayrıca, iki at, bir kurt, üç erkek domuz ve üç tane de dişi geyik olmak üzere başka tasvirler de vardır²³.

İspanya'nın Doğusunda Castellon Bölgesindeki Cueva de la Arana'da Bulunan Mezolitik Çağ Kaya Resimleri. Bu resimler Mezolitik Çağ'da değişen faunayı göstermesi bakımından da önemlidir.

(The Cambridge Ancient History, (edited by I. E. S. Edwards) Vol.1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 113)

Günümüz koşullarında bile çözümünde büyük zorluklar çekilen konut meselesi, Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda da çözülmesi gereken önemli hususlardan biri olmuştur. İnsan grupları yüz binlerce yıl doğal barınak olan mağaralarda barınmışlardır. Mağaraları yabani hayvanlardan arındırma ve korunmada ateş çok önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sığınılan ve ateş yakılarak ısıtılan mağaralar, Paleolitik dönemin zor hayat şartları içinde güvenli bir yaşam alanı oluşturmuştur. Mağaraların konut-barınak olarak sürekli kullanılmaya başlanması, insanlaşma sürecinin önemli aşamalarından birini oluşturmuştur. Ancak aynı bölgede iklim koşullarının daha uygun olduğu Jeolojik dönemlerde, insanların bu doğal barınaklardan çıkarak açık hava alanlarına yerleştikleri de görülmektedir²⁴.

Anadolu'daki ve Dünya'daki Belli Başlı Paleolitik ve Mezolitik Barınma Yerleri

Anadolu'nun Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) çağlarda iklim ve tabii ortamın yaşamaya elverişli olduğu ya da en azından belli bölgelerin çok uygun olduğu anlaşılmaktadır. Tabii barınma alanlarının varlığı, yenilebilecek çeşitli bitkilerin ve av hayvanlarının bolluğu bu çağlarda Anadolu'yu uygun bir yaşama alanı haline getirmiştir²⁵. Türkiye'de Paleolitik Çağ büyük buzul döneminin sonlarına kadar gitmektedir. Bu dönemlere ait çok sayıda merkez Akdeniz bölgesinde Antalya-Hatay arasındaki bölgede yer almaktadır²⁶.

Anadolu'da Üst Paleolitik Çağ'ın sonlarında MÖ 26.000 ile 20.000 yılları arasında bir boşluk bulunmaktadır. Üst Paleolitik Çağ'ın başında Marmara ile Hatay bölgesi için bir çok veri bulunurken bu dönemlerin sonları için buluntular çok azdır. Ancak Mehmet Özdoğan, Anadolu'nun Üst Paleolitik Çağı'nın sonları daha geniş araştırılırsa, Alt ve Orta Paleolitik Çağlarla ilgili olduğu

²³ Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 74, 75, 76; Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, s. 191; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 25.

²⁴ Henry Fairfield Osborn, *Men Of The Old Stone Age*, New York 1915, s. 212; C. Baykal Aydın, *Ekolojik Ortamın İnsanın Kültürel Gelişimine olan Etkileri ve Akdeniz Bölgesi Paleolitliği Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Ankara, 1998, s. 63-64.

²⁵ Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, New York, 2011, s. 10.

²⁶ Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, s. 31.

kadar, verilere ulaşılabileceği görüşündedir. Bahsi geçen bu 6000 yıllık boşluk iklim koşullarının insan için uygun olmayan bir vaziyete dönmesinden kaynaklanmış olabilir²⁷.

Antalya bölgesi dışında Anadolu'nun Epi-Paleolitik ve Mezolitik Çağları az bilinmektedir. Bazı mikrolit aletlerin bulunduğu merkezler Marmara, Karadeniz ve Orta Anadolu'da tesbit edilmiştir.

Marmara bölgesinde Ağaçalı grubu olarak tasnif edilen merkezler alet teknolojisi bakımından Antalya bölgesinden farklılık arz etmektedir. Ağaçalı grubu Gatsov ve Özdoğan tarafından Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna bölgesindeki merkezlere benzetilmektedir. Fikirtepe ise denize yakınlığı nedeniyle denizden istifade etme imkânı vermiştir²⁸.

Türkiye'nin Geç Üst Paleolitik ve Epi-Paleolitik dönemlerine ait buluntular, mağaralar, kaya altı sığınakları, açık hava yerleşimleri ve ışık yerlerinden ele geçmiştir. Bu dönemlere ait buluntu yerlerinin çoğunun Akdeniz bölgesinde kümelendiği görülmektedir. Bunu Marmara, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Ege bölgeleri takip etmektedir²⁹. Bu çağlara ait buluntu yerlerinin önemlileri Öküzini, Suluin, Macarini, Deliktaş, Koyunini, Kireçini, Balcak I ve Balcak II mağara ve kaya altı buluntu yerleridir³⁰. Bunların dışında Baladiz/Baradiz (Isparta), Belbaşı (Antalya), Beldibi/Kumbucağı (Antalya), Belpınar Karain Mağarası³¹, Çarkini, Güzeloba Mağaraları (Antalya), Karain Mağarası, Kızılın Mağarası, Üçağzılı Mağarası, Domalı-Alaçalı (İstanbul), Yarımburgaz Mağarası³², Biris Mezarlığı (Şanlıurfa-Bozova), Söğüt Tarlası (Şanlıurfa-Bozova), Şarklı Mağara (Gaziantep), Gaziantep-Dülük, Metmenge, Topraklık, Kayaönü, Değirmişem, Oğuzeli, Zıramba, Adıyaman-Pirun, Birecik-Şanlıurfa, Hatay-Samandağı-Mağaracık Köyü Üçağzılı Mağarası, Tıkalı Mağara, Avratlar Deresi, Altındere, Ali Efendi Deresi, Gölyeri, Altınözü, Şenköy, Sungur-Hacı Fakı, Harmanyeri, Kanal, Merdivenli, Assar Mağaraları, Saint Pierre Kilisesi Mağarası, Kars-Camuşlu, Cılavuz, Ağzıaçık, Yazılıkaya, Elazığ bölgesinde Ağın, Arapgir Deresi, Yeniköy, Eşkinisefini, Çıldırım Hüyleri, Küllününü³³, Uluk Mevkii (Şanlıurfa-Bozova), Karaman-Pınarbaşı³⁴, Samsun-Tekkeköy A Mağarası³⁵, Adıyaman-Samsat³⁶, Kastamonu-

²⁷ Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, s. 31.

²⁸ Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, s. 40.

²⁹ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 53.

³⁰ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 55.

³¹ *The Cambridge Ancient History*, (Edidet by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 86; Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, s. 33.

³² Şevket Aziz Kansu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, C. 1, Ankara, 1991, s. 221.

³³ Yüksel Arslantaş, "Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, Elazığ, 2008, s. 367-377; Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ, 2013.

³⁴ Karaman'da eski Hotamış Gölü'nün güney kıyısında bulunan kaya altı sığınaklarında çeşitli toprak mezarlara da tespit edilmiştir. Bu mezarların içinde boncuklar, tatlı su yumuşakçalarının kabuklarından boncuklar, kaplumbağa bağıları ve dekore edilmiş taşlar bulunmuştur. Bu bölgede barınan insanlar karınlarını büyük, küçük kuşmar, küçük memeliler, yabani öküz, yabani at, kaplumbağa, yılan, koyun, keçi, tilki, tavşan gibi yiyecek kaynaklarıyla doyurmuşlardır. Bkz. Şevket Aziz Kansu, "Stone Age Cultures in Turkey", *American Journal of Archaeology*, Vol. 51, No.3 (Jul-Sep. 1947), Boston, 1947, s. 227-237; İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 10, S.3-4, Ankara, 1952,(s. 167-207) s. 176; Muzaffer Şenyürek, "Test Excavation Made in A Cave in The Vicinity of Samandağ in 1958", *Anatolia*, Vol. 3, Ankara, 1958, s. 57-70; Ayşen Açıklol, *Üçağzılı Mağarası Faunası'nın Zoarkeolojik Açidan İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006; Cevdet Merih Erek, "Antakya'da Paleolitik Alan Çalışmaları Tarihi", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 23, S. 2, Aralık, 2008, İzmir, 2008, s. 75-108; Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 86.

³⁵ Henry Fairfield Osborn, *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916, s. 317, 333, 392-434; Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 78; İ. Kılıç Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.3, S.5, Ankara, 1945, s. 470, 471-472; Şevket Aziz Kansu, "Stone Age Cultures in Turkey", *American Journal of Archaeology*, Vol. 51, No.3 (Jul-Sep. 1947), Boston, 1947, s. 227-237; İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 10, S. 3-4, Ankara, 1952, s. 167-188, Refakat Çiner, "Gaziantep Çevresinde Paleolitik Buluntular", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Ankara, 1958, s. 125-165; V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, (Çeviren Filiz Ofluoğlu), İstanbul, 1996, s. 49-52; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 212; *The Cambridge Ancient History*, (Edidet by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 121; V. Gordon

Tahta ve Malak Köyleri, Ünye-Giresun arası sahil sekileri ve mağaraları³⁷ gibi merkezler bu dönemlerde Anadolu'daki toplulukların hayatlarını sürdürdükleri diğer alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankara ve civarında Gavurkale, Etiyokuşu, Ergazi Köyü, Ludumlu Köyü, Güdül, Keçiören, Elmadağ, İlhan Köyü, Kızılcahamam-Çeştepe, Beypazarı-Karaköy, Macunçay, Üreğil, İmrehor, Gölbaşı, Mogan Gölü kıyıları, Virancık, Gerder, Bursal, Taşpınar-Yalıncağ bölgesinde Paleolitik eserlere rastlanmıştır³⁸.

Yarımburgaz Mağarası
(www.google.com)

Bu mağaralardan özellikle Karain, Anadolu'daki tabii mağaraların hepsinden daha sürekli olarak iskân edilmiştir. Zira Karain Mağarası barınak olmaya çok elverişlidir. Yüksekte oluşu, su kaynaklarının çevresinde bulunuşu, yabani meyve ağaçlarının, yenilebilir yabani köklerin ve sebzelerin, hayvanların çokluğu insanları devamlı olarak, bu yöreye toplamış ve tarih boyunca bu verimli yerlerde kalmalarını sağlamıştır³⁹.

Karain Mağarası ve Burada Ele Geçen Buluntular
(www.google.com)

Childe, *Doğu'nun Prehistoryası*, (Çev. Şevket Aziz Kansu), Ankara, 2010, s.30-32; "Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 55-81.

³⁶ Samsat yöresi Adıyaman'ın güneydoğusunda yer almaktadır. Bugün eski Samsat ve çevresinin büyük bir kısmı, bir çok açık hava yerleşim yeriyle birlikte Atatürk Barajı Gölü'nün altında kalmıştır. Türk ve yabancı bilim adamlarının yaptığı çalışmalarla bir çok açık hava yerleşme merkezi tesbit edilmiştir. Bkz. Işın Yalçınkaya, "Samsat-Şehremuz Tepesi Çevresi Paleolitik Çağ Yüzey Araştırmaları, 1982", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1983, s.13-20; Işın Yalçınkaya, "Fırat Vadisi'nde, Adıyaman-Samsat ve Malatya-Kuruçay Çevrelerinde Paleolitik Gözlemler, 1979", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, Ankara, 1987, s. 29-33; Metin Kartal, "Samsat Yöresininin Paleolitik Çekirdekleri Hakkında Tekno-Tipolojik Gözlemler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 38, S. 1-2, Ankara, 1988, s.157-172.

³⁷ İ. Kılıç Kökten, "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 9, S. 3, Ankara, 1951, s.201-214.

³⁸ Şevket Aziz Kansu, "Stone Age Cultures in Turkey", *American Journal of Archaeology*, Vol. 51, No.3 (Jul-Sep. 1947), Boston, 1947, 227-237; İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 10, S.3-4, Ankara, 1952,(s. 167-207) s. 169; Metin Kartal, "Yontmataş Buluntu Toplulukları Işığında Ankara", *Anadolu/Anatolia*, S. 25, Ankara, 2005, s.49-66; Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, New York, 2011, s. 42; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 26.

³⁹ İ. Kılıç Kökten, "Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl: 1963-1964, S. 22-23, Ankara, 1964, s. 17-28; İ. Kılıç Kökten, *Karain Kılavuzu*, Ankara, 1967, s. 6-7; İ. Kılıç Kökten, "Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl: 1963-1964, S. 22-23, Ankara, 1964, s. 17-28; Şevket Aziz Kansu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, C. 1, Ankara, 1991, s. 219; Hasan Tahsin Uçankuş, *a.g.e.*, s. 221.

Anadolu'nun Mezolitik Çağı ile ilgili kültürler, 20. Yüzyılın ikinci yarısının başında yapılan araştırmalarda, özellikle 4 bölgede yoğun olarak tespit edilmiştir. Bunlar Akdeniz sahilinde Antalya çevresi, Karadeniz sahilinde Samsun çevresi, Orta Anadolu'da Burdur Gölü çevresi, Ankara çevresi ve Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep ve Diyarbakır çevresidir. Bu merkezlerde Mezolitik, Üst Paleolitik kültürleri takip etmektedir⁴⁰. Türkiye'de Mezolitik (Epi-Paleolitik) çağlar için en iyi buluntular Akdeniz bölgesinde Antalya yöresinde tespit edilmiştir. Burada bir çok mağara araştırılmıştır. Bunlardan Beldibi, Belbaşı, Karain ve Öküzini⁴¹ mağaralarında kazılar yapılmıştır. Bu mağaralar su kaynaklarının olduğu ve Antalya ovasından çok uzak olmayan kireç taşından oluşan yamaçlarda yer almaktadır. Bu mağaraların Zagros bölgesinde bulunanlarla bazı benzerlikleri de vardır.

Öküzini Mağarası Duvar Resmi
(www.google.com)

Anadolu dışında ise Altamira, Lascaux⁴² Mağaraları, Chauvet, Cascaux, Niaux⁴³ gibi Paleolitik merkezler bu hususla alakalı olarak en çok bilinen mekânlardır. Dordogne ve Pirenelerin yamaçlarındaki Kantabriya Dağlarında bulunan büyük mağaralar, buralara bitişik yayla ve ovalarda avlanan topluluklara sığınma imkânı sunmuştur⁴⁴. Ayrıca Fransa'da Mas d'Azil⁴⁵ ve Ariege Mağaraları, Orta Paleolitik Çağ'a ait la Baume Bonne, Sainte Maxime, Abri Breuil, Sauzade, Grotte

⁴⁰ Enver Bostancı, "Beldibi, Belbaşı Mezolitliği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Dergisi*, S. 3, Ankara, 1965, s. 55-90.

⁴¹ Öküzini'nde barınanlar yabani koyun, keçi ve geyik türlerini avlayarak geçimlerini temin etmişlerdir. Yıllık belli dönemlerinde çeşitli bitki ve meyveler de toplanarak tüketilmiştir. Öküzini insanının ateşi kullandığına dair izler de bulunmuştur. Bkz. Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, New York, 2011, s. 34, 36.

⁴² Henry Fairfield Osborn, *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916, s. 317, 333, 392-434; Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 78; İ. Kılıç Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.3, S.5, Ankara, 1945, s. 471-472; Refakat Çiner, "Gaziantep Çevresinde Paleolitik Buluntular", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Ankara, 1958, s. 125-165; V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, (Çeviren Filiz Ofloğlu), İstanbul, 1996, s. 49-52; James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz-İnsanın Hikayesi*, (Çev. Barış Bıçakçı), İstanbul, 2004, s. 3; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 212; *The Cambridge Ancient History*, (Edited by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 121; V. Gordon Childe, *Doğu'nun Prehistoryası*, (Çev. Şevket Aziz Kansu), Ankara, 2010, s.30-32.

⁴³ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 30-31.

⁴⁴ Bu bölgelerde bulunan somon balıkları her yıl beslenmek ve yumurtalarını bırakmak üzere nehrin yukarılarına göçmüş ve buradaki topluluklar oltaıyla (çengel ve ipe) balık avlamayı ya da balıkları ren geyiği boynuzundan yapılmış mızrak ile zıpkınlamayı öğrenmişlerdir. Henry Fairfield Osborn, *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916, s. 275; V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 38; Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, (Çev. Nazım Özüaydın), Ankara, 1997, s. 176-179, 180-185.

⁴⁵ Mas d'Azil Mağarası'nda çok sayıda boyanmış taş ele geçmiştir. Bunları ticarete hesap yapma ve alışveriş sırasında kullandıkları kaydedilmektedir. Marjorie and C.H.B.Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 101.

Muree mağaralarında yapılan çalışmalarda buraların barınak olarak kullanıldığını göstermektedir⁴⁶. İngiltere'de Sevenoaks ve Hastings Mağaraları, İskoçya'da Oben Mağarası, Filistin bölgesinde Tabun, Wadi el-Magharat (Karmel Dağı'nda) Umm Qatafah Mağarası, Beyrut'un kuzeyinde Ras el-Kelb Mağarası (yaklaşık 52.000 yıllık), Suriye'de Palmyra'nın kuzeyinde Jurf Ajlah Mağarası (Orta ve Üst Paleolitik Çağ'a ait), İran ve Irak bölgesinde ise Barda Balka, Chamchamal, Hazar Mard (Süleymaniye yakınlarında), Şanidar⁴⁷, Zarzi, Pala-Gawra barınma ve aynı zamanda defin alanı olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁸. Afrika kıtasında Broken Hill Mağarası, Cave of Hearths, Montagu Mağarası, Wonderwerk Mağarası, Sidi Abderrahman Mağaraları, Bambata ve Pomengwe Mağaraları, Güney Afrika'daki mağaralar, Border Mağarası, Nelson Bay Mağarası, Blombes Mağarası, Sibudu Mağarası, Rose Cottage Mağarası araştırılmış ve Paleolitik ve Mezolitik dönemlerle ilgili buluntulara ulaşılmıştır⁴⁹.

Lascaux Mağarası'ndan Duvar Resmi
(www.google.com. 27.01.2014)

Mağara Duvarlarındaki Resimler

Mağara duvarlarındaki resimlerle ilgili yorumlara baktığımızda bu resimleri iki başlık altında ayrı ayrı değerlendirme zarureti ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- 1-Günlük hayatta tüketilen av hayvanlarının tasvir edildiği resimler
- 2-Eti yenilmediği tahmin edilen ama resimleri sıkça çizilen hayvanlar.

Üst Paleolitik Çağ'ın mağara resimleri ve gravürlerinin büyük çoğunluğunun konusu hayvanlardır. Bu resimlerde insanların bulunmaması ya da pek az görülmesi, insana topluluğa değil, doğaya yönelik ya da doğanın etkisi altında olan bir yaşayışın ve düşüncesinin işaretidir. Resimlerin konusunun çoğunlukla hayvanlar olması ve resimleri yapılan hayvanların bazılarının üzerine okların çizilmiş olması hayvanlarla ilgilenmelerinin asıl nedeninin geçim sorunu olduğunu ortaya koymaktadır. Çizilen hayvanlar genellikle geçimlerinin ve yaşamlarının bağlı olduğu türlerdir⁵⁰. Bu resimlerden birinci gruba girenler mağaralarda barınan toplumların ertesi günkü avlarının bereketli olmasını sağlayacak ruhları yardıma çağırarak amacıyla toplanan avcılarını tasvir eden karanlık ve özel bir yerdeki resimler, besin sağlama çabasındaki insanların dünyasını en yalın ve anlaşılır çizgilerle gösteren resimlerdir. Belki bu gruptaki resimleri sadece av büyüsü ile alakalı düşünmek gerekir. Bu toplumların dünyasının anlam, animistik güçler ve mitolojik anlamlarla dolu

⁴⁶ Thorsten Uthmeier Holger Kels- Wolfgang Schirmer- Utz Böhner, "Neanderthals In the Cold. Middle Paleolithic Sites From The Open Cast Mine of Garzweiler- Nordrhein Westfalen (Germany)", *Neanderthal Lifeways Substance and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jürgen Richter), London-New-York, 2011, (s.23-41), s. 43.

⁴⁷ Shanidar Mağarası, Büyük Zap suyunun 4 km güneyindedir. Mağara deniz seviyesinden 765 m yükseklikte, 365 m yukarıda ve vadi zemininden 2,5 km uzaktadır. Petr Charvat, *Mezopotamya Before History*, London and New York, 2002, s. 1-11; Bruce Howe, "Karim Shahir", *Prehistoric Archeology Along The Zagros Flanks*, (Edit. L. S. Braidwood-R. J. Braidwood-Bruce Howe- Charles A. Reed and Patty Jo Watson), Chicago, 1983, s.114.

⁴⁸ *The Cambridge Ancient History*, (Editet by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 73, 76, 81, 83, 86, 87; Charles Keith Moises, *The Near East*, London and New York, 1998, s. 10.

⁴⁹ David W. Phillipson, *African Archaeology*, Cambridge, 2005, s. 71-103.

⁵⁰ Alaeddin Şenel, *İlkel Topuluklardan Uygur Topluma*, Ankara, 1982, s. 76-77.

bir dünya olarak kabul edilse de bu konuda daha fazla ve farklı şeyler de söylenebilir. Bu sanat, onların bu karmaşık dünya ile bağdaşabilmelerini, uzlaşabilmelerini sağlayan birçok unsurdan biridir⁵¹. Bir yandan estetik beceri ve isteklerini bu resimlerle yansıtırken diğer yandan bu resimlerin dini simge ve sembol olarak kullanmışlardır⁵².

Mağara resimlerinde karşılaşılan tasvirler arasında geyik, dağ keçisi, öküz, boğa gibi hayvanlar ön plana çıkmaktadır. Mağara resimlerinin anlamı üzerine bir çok yorumlar yapılmıştır. İlkel toplum insanı muhtemelen duvara av resmini çizdiği için ya da av sahnesini dans halinde canlandırdığı için avlayacağı hayvanı yakalamasının daha kolay olacağını düşünmüş olmalıdır⁵³.

İkinci gruba dahil edilen mağara duvarlarındaki resimlerin çoğunlukla insanlar tarafından eti yenmeyen hayvanlara ait oluşu, av büyüğü ile ilgili yorumlar için bir tereddüt doğurmaktadır. İnsan gruplarının yaşadığı alanlardan çıkarılan hayvan kemiklerine ilişkin bulgular, ren geyiğinin besin olarak önemli bir yer tuttuğunu, ancak bu hayvanlara ait resimlere az rastlandığı görülmektedir. Atlar ve bizonlar içinse, bunun tersi bir durum söz konusudur. Bununla ilgili olarak tasviri çokça yapılan bu hayvanları yemenin değil düşünmenin iyi olduğu düşüncesinin savunulduğu görülmektedir. Bütün bunların Paleolitik insanın mağarasının duvarına yaptığı bu resimlerden onun düşüncesini anlamaya yönelik ipuçları olduğunu söyleyebiliriz⁵⁴.

Mağaralarda yapılan resimler mağaraların dehlizlerinde en kuytu ve karanlık köşelerindeki duvarlara yapılmıştır. Bu kuytu ve karanlık yerlerin aydınlatılması için çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Mesela Cosquer Mağarası'nın zemininde rastlanan kömürleşmiş çam odunu kalıntıları mağarayı kullanan Üst Paleolitik Çağ insanların kullandığı meşalelerden geriye kalan artıklar olabilir⁵⁵. Yine Alp Dağlarındaki bazı mağaralarda dini ritüel ve törenler için düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu mağaralarda törensel denebilecek bir biçimde, belli bir amaçla düzenlenmiş özellikle mağara ayılarının kemiklerinden ve kafataslarından yapılan yığınlar bulunmuştur. Bu düzenlemeler bugün hala Sibiry'a'daki avcı kabilelerin, ayının ruhunun öfkesini yatıştırmak ve avladıkları ayıların çoğalmasını sağlamak için yaptıkları ayinleri hatırlatmaktadır⁵⁶.

Mağaralarda bulunan hayvan kemikleri, işlenmiş kemik, çakmak taşı, obsidiyen ve boynuz aletler o dönem ekonomisine ait ipuçları niteliğindedir. Yine mağara duvarlarına çizilmiş resimler hem hayvan türlerinin tespitine hem de ait oldukları toplulukların estetik duygu ve güzel sanatları hususunda fikir vermektedir. Bazı mağaraların belli köşelerinin özel olarak kült ve ibadet alanı olarak düzenlendiği de görülmektedir. Bu bilgiler Paleolitik ve Mezolitik insanların dinsiz olmadıkları gerçeğini göz önüne sermektedir. Anadolu'nun birçok bölgesinde Paleolitik ve

⁵¹ Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 67, 100; Şevket Aziz Kansu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, C. 1, Ankara, 1991, s. 186-192; Calvin Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, İstanbul, 1994, s. 131-146; Richard Bradley, *Rock Art and The Prehistory of Atlantik Europe*, London-New York, 1997; Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, (Çev. Nazım Özüaydın), Ankara, 1997, s.185; Bleda S. Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, New York, 2011, s. 38-39; Natalie T. Uomini, "Handedness in Neanderthals", *Neanderthal Lifeways Substance and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jurgen Richter), London-New-York 2011, s.139-154

⁵² Thomas Wilson, *Prehistoric Art-Or The Origin of Art As Manifested in The Works of Prehistoric Man*, Washington, 1898, s. 355-417; James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz-İnsanın Hikayesi*, (Çev. Barış Bıçakçı), İstanbul, 2004, s. 3; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 24.

⁵³ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 30.

⁵⁴ Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, (Çev. Nazım Özüaydın), Ankara, 1997, s. 187; *The Cambridge Ancient History*, (Edidet by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 100.

⁵⁵ V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 38, 40; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 212.

⁵⁶ V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 36, 41; Üst Paleolitik Çağ kendi içinde Perigordiyen (G.Ö. 35-23 bin arası), Orinyasiyen (G.Ö. 35-20bin arası), Magdalenyen (G.Ö. 17-12 bin arası) olarak adlandırılan kültür evrelerine ayrılmaktadır. Bkz. Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, s. 205; Marjorie and C.H.B.Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 91; V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, (Çeviren Filiz Ofluoğlu), İstanbul, 1996, s. 42; *The Cambridge Ancient History*, (Edidet by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 71; Metin Özbek, *50 Soruda İnsanın Tarih Öncesi Evrimi*, İstanbul, 2011, s. 154.

Mezolitik Çağlara ait veriler tespit edilmiştir. Kars-Camuşlu ve Yazılıkaya, Antalya-Karain, Beldibi, Belbaşı Mağaraları bunlar arasındadır⁵⁷.

Mağara Hayatında Müzik

Mağaraların içinde kemikten yapılmış kaval veya düdük olduğu tahmin edilen buluntular o bu yerlerde barınan insanların kullandığı müzik aletleri olmalıdır. Mağaraların durgun, sıkıcı akşamlarını renklendirmek için kemikten kaval ve düdüklele ezgiler çaldıklarını söyleyebiliriz⁵⁸. Flüt vb müzik aletleri ile güzel nağmeler de çıkardılar, müzik yaptılar. Belki kuş, rengineyiği ve ayı kemiğinden flütlerin yanı sıra başka çalgılar da yaptılar⁵⁹.

2008 Yılında Swaiba Alplerindeki Fels Mağarası'nda Bulunan Flüt
(Ahmet İhsan Aytek, "İlk Müzik Aleti Flüt", *Bilim ve Teknik*, Ocak, 2010, s. 82-83).

Mezarlık Alanı Olarak Mağaralar

Orta Paleolitik'ten itibaren mağaraların ölümler gömüldüğü alanlar⁶⁰ olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir. Paleolitik ve Mezolitik dönem insanların bir öteki dünya kavramı vardır. Bu

⁵⁷ Henry Fairfield Osborn, *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916, s. 317, 333, 392-434; Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 78; İ. Kılıç Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.3, S.5, Ankara, 1945, s. 471-472; İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 10, S.3-4, Ankara, 1952,(s. 167-207) s. 169; Refakat Çiner, "Gaziantep Çecresinde Paleolitik Buluntular", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Ankara, 1958, s. 125-165; İ. Kılıç Kökten, "Anadolu Belbaşı Kültürü Hakkında Kısa Bir Eleştirme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* C. 19, S. 1-2, Ankara, 1961, S. 137-141; V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 49-52; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 212; *The Cambridge Ancient History*, (Edidet by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 121; V. Gordon Childe, *Doğu'nun Prehistoryası*, (Çev. Şevket Aziz Kansu), Ankara, 2010, s.30-32; Hasan Tahsin Uçankuş, *a.g.e.*, s. 196, 197, 198, 218.

⁵⁸ V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 40.

⁵⁹ Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, s. 189-190; Ahmet İhsan Aytek, "İlk Müzik Aleti Flüt", *Bilim ve Teknik*, Ocak, 2010, s. 82-83

⁶⁰ Mağaralarda ölümler itina ile gömülmüştür. Bu konudaki ilginç bir uygulama da mezarların, sanki ölüyü soğuktan korumak istercesine, ocağın yakınına yapılmasıdır. W. L. H. Duckworth, *Prehistoric Man*, Cambridge, 1912, s. 72 vd; Henry Fairfield Osborn, *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916, s. 303-305; Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 68; V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, s.46.

nedenle insanlar ölümlerini gömüyorlardı. Onların gözünde ölü bir yok olma değildir. Sadece bir mekân değişikliği idi. Bu çağların insanları oturdukları yerde, mağara ya da bir başka mekân olsun ufak bir çukur açıyor, ölüsünü törenle buraya gömüyordu. Ölüye anne karnındaki ceninin pozisyonunu vermeye de özen gösteriyorlardı. Gerçekten de bu dönemde de sırt üstü yatırılmış hiçbir iskelete rastlanmamıştır. Elleri baş hizasına getirilip, dizleri karna çekik vaziyette gömülmesinin nedenleri olabileceği tartışılmaktadır. Bazen, öbür dünyadaki hayatında ölüye yardımcı olsun ya da onu korusun diye, yanına öldürdükleri hayvanların ayaklarını, boynuzlarını, kimi zaman da ateş aletlerini koyuyorlardı. Keçi ve geyik boynuzları ya da mamut kürek kemiği bunlar arasında sayılabilir. Ölü, bazen yassı taşlar bazen de dallardan hazırlanan zemin üzerine yatırılmış, başının altına yassı bir taş koymuşlardı. Çoğu kez üzerine kırmızı aşı boyası serpiştirilmiştir. Kırmızı boyanın canlılığı ve dirilişi simgelediği düşünülürse, belki de ölünün öbür dünyada yeniden dirileceğine ve yeni bir hayata başlayacağına inanılmıştır. Ölen yakınlarını yanı başlarına törenle gömmeleri, mezara ölü hediyeleri koymaları aile içi bağların güçlü olduğunu göstermektedir⁶¹.

Tespit edilen ilk mezarlar bundan 90.000 yıl öncesine tarihlenmiştir. Orta Paleolitik dönemde görülen bu mezarlar değişik yerlerde tepiş edilmiştir. Deniz Peyrony'nin 1909'dan 1921'e kadar kazdığı La Ferrasie Mağarası (Dordogne) mezar topluluğu, Teciktaş (Özbekistan)'da 1938'de bulunan çocuk mezarı, Şanidar (Zagros)'da, çiçekler üzerine yatırılan bir ölüye ait mezar bu çağa tarihlenmektedir⁶². Şanidar Mağarası'nda ölünün bilinçli bir şekilde gömüldüğü anlaşılmaktadır. Mezar toprağında bol miktarda çiçek başıçığı tespit edilmiştir⁶³. Bu buluntulardan yola çıkılarak ölünün bir çiçek yatağına bırakıldığı varsayılmaktadır⁶⁴. Cesetler mezarlara gelişi güzel değil, belirli biçimlerde, genellikle ikiye katlanmış olarak yerleştirilmişlerdir. Bazı mezarlarda kafanın gövdeden ayrıldığı görülmektedir. Mezarlara ceset ile birlikte et parçaları ve araç gereçler de gömülmüştür. Hayatın, ölümden sonra da sürdüğü, ölünün yaşayanların ihtiyaç duyduğu düşünülmüş olmalıdır. Filistin bölgesindeki Antelias Mağarası'nda da iskeletlere rastlanmıştır⁶⁵. Aynı şekilde 1907 yılında Dordogne Mağarası yakınlarındaki başka bir mağarada da bir iskelet, Almanya Düsseldorf yakınlarında bir mağarada Neanderthal insana ait iskeletler ortaya çıkarılmıştır⁶⁶.

Ölümlerin oturulan yerin içinde, yatılan yerin altına, ocağın önüne, eşiğin içine gömülmesi, insanın yakınlarına beslediği sevginin, çektiği acının kanıtıdır. Mezarlara ölümlerin öteki hayatında

⁶¹ Şevket Aziz Kansu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, C. 1, Ankara, 1991, s. 183; James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz-İnsanın Hikayesi*, (Çev. Barış Bıçakçı), İstanbul, 2004, s. 3; Metin Özbek, *50 Soruda İnsanın Tarih Öncesi Evrimi*, İstanbul, 2011, s. 129-130.

⁶²Muzaffer Şenyürek, "The Skeleton of The Fossil Infant Found in Shanidar Cave, Northern Iraq", *Anatolia*, S. 2, Ankara, 1957, s. 49-55; Muzaffer Şenyürek, "Note on The Paleolithic Shanidar Infant", *Anatolia*, S. 2, Ankara, 1957, s. 111-121; Hasan Tahsin Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji*, Ankara, 2000, s. 193.

⁶³ Şanidar Mağarası'nda tesbit edilen çiçek tozlarından deve dikenini, at kuyruğu, yaban gülü, titrek çiçek ve peygamber çiçeği tesbit edilmiştir. Bu bitki türleri hala Irak'ta yetişmekte ve ilaç yapımında kullanılmaktadır. Bkz. Hasan Tahsin Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji*, Ankara, 2000, s. 193.

⁶⁴ Eski insanlar barınma ve iye ihtiyaçlarını temin etmenin yanı sıra manevi bir kültüre de ihtiyaç duymuşlardır. Ölen yakınları için belki de ölünün dirileceği ya da ölüm durumunun sona ereceği gibi iyimser bir umutla, toplum tarafından kutlanan gömme törenleri icat etmişlerdir. Cesetleri, bazen üzerlerine, toprağın ağırlığından koruyacak taşlar koyarak, özel olarak hazırlanmış mezarlara gömmüşlerdir. Mezarlar genellikle yaşayanların barınak olarak kullandıkları mağaralara kazılmıştır. Bazen bu mezarlar sanki ateşin sıcaklığını yeniden kazandıracığı umuyorlarmış gibi, ocaklara yakın yerlere kazılmışlardır. Arlette Leroi-Gourhan, "The Flowers Found With Shanidar IV, A Neanderthal Burial in Iraq", *Science*, Vol, 190, No:4214, (Nov. 7), Boston, 1975, s. 562-564; V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), İstanbul, 1998, s. 35; Mehmet Kaan Polatlar, *İnsanlığın Atılım Çağları*, İstanbul, 1996, s. 19.

⁶⁵ R. A. S. Macalister, *A History of Civilization in Palestine*, Cambridge, 1912, s. 10.

⁶⁶ Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 49-50; Hasan Tahsin Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji*, Ankara, 2000, s. 193; Nicholas J. Conard, "The Demise Of The Neanderthal: Cultural Niche and The Beginning of the Upper Paleolithic in Southwestern Germany", *Neanderthal Lifeways Substance and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jurgen Richter), London-New-York 2011, s.223-240.

işe yarayacak araç gereçler, yiyecek maddeleri, hayvan boynuzları, kurbanları ve çiçek konulmuştur⁶⁷.

Tören düzenleyerek gömme geleneğinin izleri Orta Paleolitik zamanlardan günümüze kadar takip edilebilmektedir⁶⁸.

Şanidar Mağarası'na Gömülmüş Bir Kişiye Ait İskelet

(Arlette Leroi-Gourhan, "The Flowers Found With Şanidar IV, A Neanderthal Burial in Iraq", *Science*, Vol. 190, No.4214, (Nov. 7, 1975), Boston, 1975, s. 562)

Mağaralar avcı-toplayıcı grupların tek barınma modelini oluşturmamaktadır. Kimi yerde kaya altı sığınakları, kimi yerde çadırılı konaklama alanları, uygun mevsimlerde yerde açık arazilerde yapılan barınakları, bazı yerlerde çukur barınaklar ya da basit ahşap kulübelere yaşam alanı olarak seçilmiştir. Su kaynakları yakınında olmanın, yaşamak için geçmişten günümüze büyük bir önemi olduğu da unutulmamalıdır⁶⁹.

Kaya Altı Sığınakları

Kaya altı sığınakları da Paleolitik ve Mezolitik Çağ topluluklarının kullandığı alanlardır. Bu alanlarda da mağaralarda olduğu gibi toplum hayatı ile ilgili bilgi veren buluntulara ulaşılmıştır. Ancak bu tür barınma alanlarının daha çok, rüzgâr, fırtına, kar, kış ve yağışın olmadığı, vahşi hayvan saldırılarına karşı insanların emniyette olduğu yerlerde ve dönemlerde kullanıldığını düşünmekteyiz. Bu tür yerlerde kaya altı sığınmasının ön tarafı dal veya postlarla örtülerek dışarıdan gelecek soğuk hava engellenmiş olmaktadır. Anadolu'da, Avrupa'da, İran, Irak, Filistin ve Balkanlar'da Hırvatistan-Krapina'da kaya altı sığınaklarının tespit edildiği görülmektedir⁷⁰.

Ağaç Kavukları

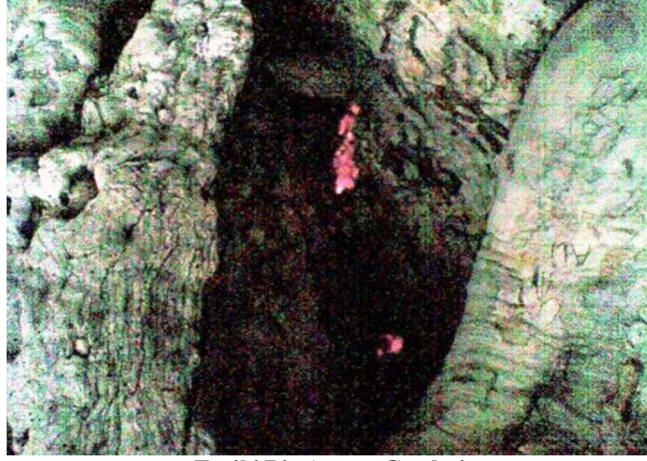
Ağaç kavukları, bugün elimizde buluntu olmamakla birlikte, insanların barınak olarak kullandığı alanlar olmuştur. Bugün bile örnekleri mevcut olan devasa çınar vb ağaçların içi boş kökleri de barınma alanı olarak kullanılmış olmalıdır. Bu alanlar organik maddelerden oluştuğu için binlerce hatta yüz binlerce yıllık tarihi süreçten geçerek günümüze ulaşması beklenemez.

⁶⁷ Hasan Tahsin Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji*, Ankara, 2000, s. 193.

⁶⁸ V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), İstanbul, 1998, s. 35-36; Metin Özbek, *50 Soruda İnsanın Tarih Öncesi Evrimi*, İstanbul, 2011, s. 152.

⁶⁹ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s.29.

⁷⁰ Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 54.

Tarihi Bir Ağacın Gövdesi
(www.google.com)

Açık Havada Yapılan Geçici Barınaklar

Paleolitik ve Mezolitik Çağ toplumları yiyecek kaynakları için yer değiştirdiğinde gittikleri yerde doğal barınaklar bulamazlarsa açık havada geçici barınaklar yapmak zorunda kalmışlardır⁷¹. Belli zamanlarda geçici bir süre için kurulan kamp alanları, nehir kenarlarında, ağaç altlarında dallarla inşa edilmiş, mağara ve kaya altı barınakları da tekrar dönülecek barınma alanları olarak tutulmuştur⁷². Açık havada inşa edilen bazı kulübeler çok basit yapılmıştır ve bir günlük kullanım için yapılmış gibi izlenimi vermektedir. Bu tür kulübeler muhtemelen grupların göçleri sırasında bir mola vermek için yapılan barınaklardır⁷³. Basit kulübeler insanın kendi elleriyle yaptığı ilk evleridir. Bu kulübe kalıntıları içinde taş aletler, ocak külleri ve pişirilip yenilen hayvanların kalıntıları ele geçmiştir. Bu dönemlerde henüz çekirdek aile oluşmamıştır. Bu dönemin şartları gereği insanlar küçük sosyal gruplar halinde yaşamışlardır. Paylaşma, kulübe ya da mağara gibi sabit yaşam alanları ve kurulan kalıcı aile bağları ile birlikte insanlık tarihinde belki de ilk defa kadın ve erkek arasında evlilik denilen müessesenin temelleri atılmıştır⁷⁴.

⁷¹ *The Cambridge Ancient History*, (Edidit by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 111; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 164.

⁷² Edward Clodd, *The Story of Primitive Man*, New York, 1905, s. 75.

⁷³ Marjorie and C. H. B. Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 57-58.

⁷⁴ *The Cambridge Ancient History*, (Edidit by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 111; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, s. 164.

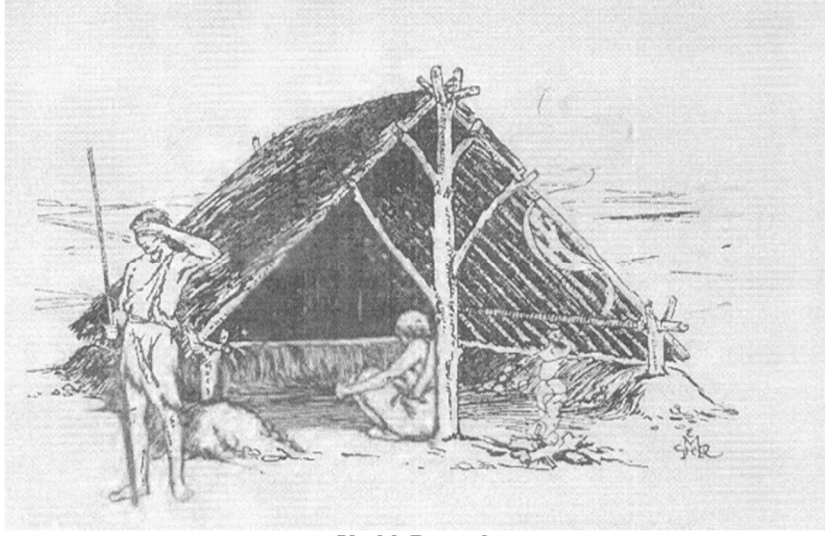
Açık Alanda Yapılmış Geçici ve Basit Bir Barınakla İlgili Temsili Bir Çizim
(Marjorie and C.H.B.Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 59)

Soğuğa karşı yapay barınma yolları⁷⁵ muhtemelen deriden yapılan çadırla ya da bugünün Kuzey Kutup bölgeleri avcılarının içinde yaşadıklarına benzeyen, yumuşak topraklarda kazılıp üstü deri ve keseklerle kapatılan, neredeyse gerçek evler yapılarak sağlanmıştır. Avlanan hayvanların kemikleri ısınmada kullanılmıştır.

Açık havada hazırlanan barınaklar genellikle çalı çırpı vb malzemeden bir iskelet hazırlandıktan sonra üzeri hayvan postları, ağaç dalları ile kapatılmış ve kullanılmıştır. Bazı yerlerde de bulunan mamut kemikleri çatılarak üzeri kapatılmış ve barınak olarak kullanılmıştır. Bugün bu tür barınaklarla ilgili elimizde veri yok. Açık doğal barınakların olmadığı açık alanlarda Paleolitik ve Mezolitik Çağ'a ait taş aletler tespit edilmiştir. Bunlardan yola çıkarak bu açık alanlar geçici barınaklarda belli bir süre kalındıktan sonra terk edildiğini söyleyebiliriz⁷⁶.

⁷⁵ Postları deri haline getirmek için tüyleri kazıyıcı aletlerle birlikte, derileri dikmede kullanılan iğneler bulunduğuna göre, kendilerine deriden elbiseler yapmışlardır. Malta'da bulunan bir heykel Eskimolarinkine benzeyen kürkten yapılmış pantolonlu bir elbise giymiş gibidir. V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çeviren Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), İstanbul, 1998, s. 38.

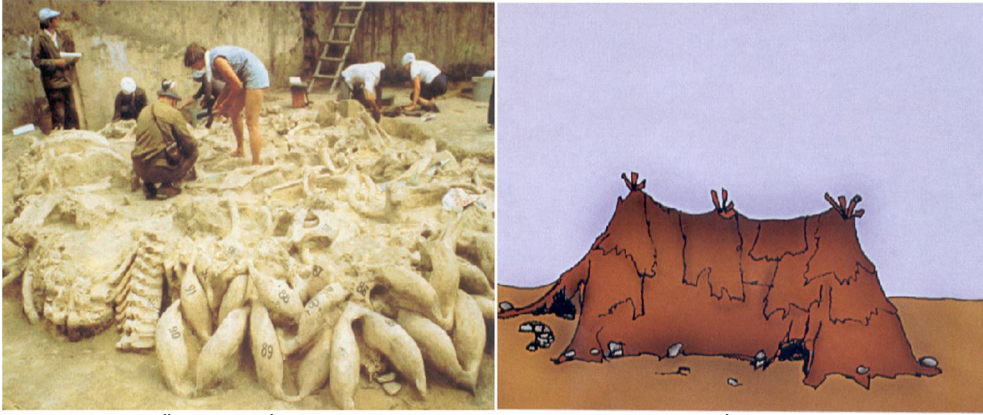
⁷⁶ R. A. S. Macalister, *A History of Civilization in Palestine*, Cambridge, 1912, s. 8-9; Marjorie and C.H.B.Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 90; V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çeviren Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), İstanbul, 1998, s. 38; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, s. 189; İnsan topluluklarına ait alet buluntuları IV. Zamanın (Kuaterner) erken dönemlerinde görülmeye başlamaktadır. Bkz. Mehmet Kaan Polatlar, *İnsanlığın Atılım Çağları*, İstanbul, 1996, s. 9.

Yazlık Barınak

(Marjorie and C.H.B.Quennell, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921, s. 92)

Paleolitik Çağ'ın sonlarına doğru insan toplulukları önceki dönemlerde olduğu gibi yine doğal mağaraları, kaya altı sığınaklarını ve açık alanlarda inşa ettikleri çadırlarda ve kulübelerde yaşadılar. Yuvarlak, dikdörtgen ya da elips planda olan kulübeler yarı yarıya toprağa gömülü olarak yapılmıştır. Böylece çok soğuk geçen dönemlerde ısı kaybı en az düzeye indirilmiştir. Sibiryaya Üst Paleolitik Çağ insanları çoğunlukla bu tür kulübelerde yaşamışlardır. Çadır ve kulübelerin duvarlarını mamutların dişleriyle örmüş, daha sonra hayvan derisiyle kaplamışlardır. Bu kulübelerin çapı bazen 42 m kadar olabilmiştir. Böyle bir kulübenin yapımında 95 mamutun kemiğinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Birkaç ailenin aynı kulübede yaşadığı tahmin edilmektedir. Her kulübede ocak yapılmış ve bu ocaklarda ısınmak için yağlı mamut kemikleri yakılmıştır. Yanan ocağın dumanı bir baca tahliye edilmiştir. Kulübe zeminine yassı taşlar ve kalker plaketter döşenmiştir. Araları kumla doldurularak zemin sağlamlaştırılmıştır. Tabanlar bazen kille sıvanmıştır. Bazılarında ise tabanda kırmızı boya tespit edilmiştir⁷⁷.

(Mehmet Özdoğan, "İlk Adımlar-Paleolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 1, İstanbul, 2002, s.55)

Yukarıdaki resimlerde bahsettiğimiz kulübelerin temsili bir çizimi ve kulübe yapımında kullanılan Ukrayna'daki Mezirich'te rastlanan mamut ve diğer iri hayvanlara ait diş ya da iskelet parçaları görülmektedir⁷⁸. Bu kulübelerin hazırlanmasında kullanılan hayvan postları, Paleolitik ve Mezolitik insanın günlük ekonomik faaliyetleri sırasında kullandığı aletlerle hazırlanmıştır⁷⁹.

⁷⁷ V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 38; Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007, s. 205; Metin Özbek, *50 Soruda İnsanın Tarih Öncesi Evrimi*, İstanbul, 2011, s. 153.

⁷⁸ Mehmet Özdoğan, "İlk Adımlar-Paleolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 1, İstanbul, 2002, s.55.

⁷⁹ V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 42-43.

Mezolitik Çağ ile beraber havanın giderek daha da ılımanlaşması tabii ortamda orman alanlarının ortaya çıkışı ve artışı sağlamıştır. Bu tabii ortamda yaşayan topluluklar yiyeceklerini kolayca ormandan temin etmiş ve barınma alanlarını da orman şartlarına uygun olarak geliştirmişlerdir⁸⁰. Bu çağda iklim değişiklikleriyle buzullar erimeye başlayınca kara ve denizlerin sınırları da değişmiştir⁸¹. Bu dönemde Avrupa'da kıyı kesimlerine yakın alanlarda yaşayan topluluklar avcılık, balıkçılığı yaygın bir şekilde yürütmeye devam etmişlerdir⁸².

Anadolu ve Orta Doğu ile mukayese edildiğinde Avrupa'da Mezolitik kültürler çok geç dönemlere kadar devam etmiş Neolitik Çağ daha geç tarihlerde başlamıştır⁸³.

Filistin'in Carmel Dağı'nda El-Kabarah Mağarası'nda tespit edilmiş olan Kebaran yerleşimi M.Ö. 18.000/16000-12.500) tarihleri arasına tarihlendirilmektedir. Bu kültüre ait barınma alanları ve tipleri hakkında bilgilerimiz mevcuttur. Oval planlı ilk kulübelerin ilk olarak Kebaran kültüründe ortaya çıktığı kaydedilmektedir. Ayrıca aynı bölgede bulunan günümüzden yaklaşık 20.000 yıldan daha öncesine ait Ohalo II yerleşiminde çalılarla kaplı 6 adet kulübe tespit edilmiştir. Bu kulübeler ocak yerleri, mutfak artıkları, depoları, yanmış ahşap malzeme, yontma taş aletler, yiyecek olarak kullanılmış bitki ve hayvan kalıntıları ve 1 adet mızrak buluntusu içermektedir⁸⁴. Oval planlı ve 5-13 m² boyutlarında olabilen bu kulübelerin uzun eksenlerinin orta kısımlarında yapı girişleri tespit edilmiştir. Yapı tabanları yüzeyden 20-30 cm derinliğinde çukur barınak tarzındadır. Yapıların içinde tespit edilen örs ve yontma taş malzemeye dayanarak, taş yontma işinin iç mekânlarda da yapıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, yapıların arasında avlu tarzında olan dış mekânlarda ortak işlerin gerçekleştirildiği ocak alanları tespit edilmiştir. Bu tür yerleşimler binlerce yıl sonra tüm yıl boyunca yerleşik yaşam stratejilerinin bir bakıma temelini oluşturmaktadır. Bu yerleşimler ekonomik açıdan bütünüyle avcılık-toplayıcılık geleneğine yönelik deliller sunmuştur.

Ein Gev I yerleşiminde ise oval planlı 6-7 m çapında ve çukur biçimli kulübeler tespit edilmiştir. Bu çukur barınak tipleri yapıların çevreleri düzensiz taşlarla desteklenmiştir. Ocak olarak kullanılmış alanlar da bulunmaktadır. İlk kez ortaya çıkan böylesi yapılaşmalar, daha sonrasında yani Neolitik Çağ'da köy kompleksleri olarak karşımıza çıkacaktır. İşte Kebaran bu yuvarlak ve oval planlı yapıların ilk görüldüğü aşamadır⁸⁵.

M.Ö.12.500-11.000 tarihleri arasına konulan Geometrik Kebaran kültürüne ait kalıntılar ise hem mağaralardan hem de açık hava yerlerinden tespit edilmiştir. Kış kampları özellikle vadiler boyunca konuşlanmış olup, yaz kampları ise daha yüksek tepelikler ve dağlık alanlardan tespit edilmiştir. Haon III yerleşiminde, sığ çukur barınak biçimli kulübe ortaya çıkarılmıştır. Bu tür barınaklar Kebaran kültüründe de mevcuttur⁸⁶. Hazar Denizi bölgesi ve Türkmenistan bölgesinde de Mezolitik Çağ'a ait olduğu kaydedilen izler bulunmuştur⁸⁷.

Mağaralarda olduğu gibi açık hava yerleşme alanlarında da mezarlar tespit edilmiştir. Nitekim Geometrik Kebaran'da mezarlar da tespit edilmiştir. Gerek mağara gerekse açık hava barınak alanlarındaki mezarlarında tespit edilen mezar hediyeleri ölü gömme gelenekleri ve sosyal yapı hakkında fikir yürütmemize de yardımcı olmaktadır. Paleolitik ve Mezolitik Çağ mezarlarına boncuktan kolyeler, takılar, kemik ve kalkerden antropomorfik ve zoomorfik figürler mezar

⁸⁰ V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 42-43.

⁸¹ *The Cambridge Ancient History*, (Edidit by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 91.

⁸² *The Cambridge Ancient History*, (Edidit by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 96; Sabine Gaudzinski- Windeuser-wil Roebroekse, "On Neanderthal Subsistence in Last Interglacial Forested Environments in Northern Europe", *Neanderthal Lifeways Substince and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jurgen Richter), London-New-York 2011, s.61-64.

⁸³ *The Cambridge Ancient History*, (Edidit by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 118.

⁸⁴ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 31-32.

⁸⁵ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 33-34.

⁸⁶ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 36.

⁸⁷ *The Cambridge Ancient History*, (Edidit by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007, s. 118.

hediyesi olarak konulmuştur. Defnedilme biçimlerindeki çeşitlenmeler ve farklılıklar bu insanlar arasında bir çeşit sosyal hiyerarşinin başladığının göstergesi olarak kabul edilmektedir⁸⁸.

Natufian (M.Ö.11.000/10.800-9.000/8.500) Merkezi ve Kuzey Filistin bölgesinin kültürüdür. Natufian'da karşımıza çıkan önemli özelliklerden birisi, barınak için ocak alanlarının ortaya çıkmış olmasıdır. Bu olgu elde edilmiş olan besinin belki de sadece konut içinde tüketilmeye başladığının bir göstergesi olabilir. Dolayısıyla eşitlikçi paylaşım modelinin besin ekonomisi açısından yavaş yavaş değişmeye başladığı ve mülkiyette sahiplenici düşüncenin ilk örneklerinin şekillendiği düşünülebilir⁸⁹.

Zagros bölgesinde bulunan ve M.Ö. 10.000-8000 tarihleri arasına tarihlenen Asiab⁹⁰, Zawi Chemi Şanidar açık hava yerleşmesinde ise yuvarlak planlı yapıların barınma alanı olarak kullanıldığını görmekteyiz⁹¹.

Türkiye'de tespit edilmiş olan Epi-Paleolitik veya Mezolitik Çağ ile ilgili merkezlerin durumuna gelince;

Önceleri mağaralarda barınan insan toplulukları sonraları açık havada mağaralardan uzakta av yapılan yerlerde barınaklar kurmuş olmalıdır. Böylece av için süre yol giden avcılarının geçici sürelerle bile olsa av merkezlerinin yakınlarında açık hava merkezleri oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu destekleyecek veriler Akdeniz Bölgesi, Katran Dağı araştırması sırasında Işın Yalçinkaya tarafından tespit edilmiştir. Araştırmalar sırasında dağın eteğindeki traverten ovada Paleolitik'ten önceki dönemlerde bir gölün var olduğu anlaşılmıştır. Bu göl alanın çevresinde yapılan araştırmalar sonucunda göl çevresinde, 13 tane Paleolitik ve Epipaleolitik yer tespit edilmiştir⁹².

Görüldüğü gibi yerleşim ve barınma modelleri avcı-toplayıcılar için çeşitlidir. Ekoloji, coğrafya, iklim, yükselte vb gibi faktörler farklı yerleşim tiplerinin en temel nedenleridir. Dolayısıyla sadece ağaç kovuğu adamları ve mağara adamları değil, açık hava yerleşimi adamları, kaya altı sığınağı adamları, çadırli konak, ahşap kulübe adamları da vardı⁹³.

SONUÇ

İnsanoğlu yeryüzünde yaşamaya başladığı ilk günden bu yana hangi çetin ve zor tabiat şartlarıyla karşılaşır karşılaşırsa, aklını kullanarak bu çetin ve zor şartlara karşı koyabilecek ortamlar hazırlamıştır. Bu çerçevede önceleri çevresinde tabii olarak var olan kaynakları kullanan insan, bu kaynaklar azaldığı ya da tükendiği zaman kendisi üretmeye ve icat etmeye başlamıştır.

Yeme, içme ve barınma insanın üç vazgeçilmezidir. Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde yaşayan insan toplulukları bu üç temel ihtiyacını çevresinde hazır bulduğu kaynaklardan temin etmiştir. Avcılık ve toplayıcılıkla karnını doyurup, mağara veya kaya altı sığınaklarında barınmıştır. Mağaraları bir ev gibi çeşitli alanlara ayırarak tanzim etmiş, girişe yakın bir yerde ateşi yakıp ısınmış, aydınlanmış ve yiyeceklerini pişirmiştir.

⁸⁸ Henry Fairfield Osborn, *Men Of The Old Stone Age*, New York 1915, s. 303-305; Şevket Aziz Kansu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, C. 1, Ankara, 1991, s. 178; Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 40; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, s. 25.

⁸⁹ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 36.

⁹⁰ Burası bir açık alan kamp yeridir. İran-Kırmanşah'ın 5 km doğusunda, deniz seviyesinden 1330 m yüksekte ve Karim Shahir'in 250 km güneydoğusundadır. Bruce Howe, "Karim Shahir", *Prehistoric Archeology Along The Zagros Flanks*, (Edit. L. S. Braidwood-R. J. Braidwood-Bruce Howe- Charles A. Reed and Patty Jo Watson), Chicago, 1983, s.115.

⁹¹ Bruce Howe, "Karim Shahir", *Prehistoric Archeology Along The Zagros Flanks*, (Edit. L. S. Braidwood-R. J. Braidwood-Bruce Howe- Charles A. Reed and Patty Jo Watson), Chicago, 1983, s.112-114; Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s. 44.

⁹² C. Baykal Aydınbek, *Ekolojik Ortamın İnsanın Kültürel Gelişimine olan Etkileri ve Akdeniz Bölgesi Paleolitik Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Ankara, 1998, s. 63, 65.

⁹³ Metin Kartal, *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, s.40-41.

Mağaraların bulunmadığı veya yetersiz olduğu yerlerde ise kaya altı sığınakları, ağaç kovukları veya çeşitli maddelerden kendisinin yaptığı kulübe ve çadırlarda barınmıştır. Bu tür barınakların kullanımı Mezolitik dönemle birlikte daha da artmıştır.

KAYNAKLAR

AÇIKKOL, Ayşen *Üçağzılı Mağarası Faunası'nın Zooarkeolojik Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

ARSLANTAŞ, Yüksel; "Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, Elazığ, 2008, s. 367-377.

ARSLANTAŞ, Yüksel; "Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda Ateşin Kullanımı Üzerine Notlar", *Ömer Çapar'a Armağan*, Ankara, 2012, s. 19-34.

ARSLANTAŞ, Yüksel; *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ, 2013.

AYDINBEK, C. Baykal; *Ekolojik Ortamın İnsanın Kültürel Gelişimine olan Etkileri ve Akdeniz Bölgesi Paleolitiği Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Ankara, 1998.

AYTEK, Ahmet İhsan; "İlk Müzik Aleti Flüt", *Bilim ve Teknik*, Ocak, 2010, s. 82-83.

BOSTANCI, Enver; "Beldibi, Belbaşı Mezolitiği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Dergisi*, S. 3, Ankara, 1965, s. 55-90.

BRADLEY, Richard; *Rock Art and The Prehistory of Atlantik Europe*, London-New York, 1997;

BRAIDWOOD, Robert J.; *Tarih Öncesi İnsan*, (Çev. Bilgi Altınok), İstanbul, 1995.

CHARVAT, Petr; *Mezopotamya Before History*, London and New York, 2002, s. 1-11;

CHILDE, V. Gordon; *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), İstanbul, 1998.

CLODD, Edward; *The Story of Primitive Man*, New York, 1905.

CONARD, Nicholas J.; "The Demise of The Neanderthal: Cultural Niche and The Beginning of the Upper Paleolithic in Southwestern Germany", *Neanderthal Lifeways Substince and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jurgen Richter), London-New-York 2011, s.223-240.

ÇİNER, Refakat; "Gaziantep Çevresinde Paleolitik Buluntular", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Ankara, 1958, s. 125-165.

DAVIS, James C.; *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz-İnsanın Hikayesi*, (Çev. Barış Bıçakçı), İstanbul, 2004.

DUCKWORTH, W. L. H.; *Prehistoric Man*, Cambridge, 1912, s. 72 vd;

DURING, Bleda; S. *The Prehistory of Asia Minor*, New York, 2011.

EREK, Cevdet Merih; "Antakya'da Paleolitik Alan Çalışmaları Tarihi", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 23, S. 2, Aralık, 2008, İzmir, 2008, s.75-108.

GAUDZINSKI, Sabine-Windheuser-wil Roebroekse; "On Neanderthal Subsistence in Last Interglacial Forested Environments in Northern Europe", *Neanderthal Lifeways Substince and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jurgen Richter), London-New-York 2011, s.61-64.

HOWE, Bruce; "Karim Shahir", *Prehistoric Archeology Along The Zagros Flanks*, (Edit. L. S. Braidwood-R. J. Braidwood-Bruce Howe- Charles A. Reed and Patty Jo Watson), Chicago, 1983, s.23-155.

KANSU, Şevket Aziz; *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, C. 1, Ankara, 1991.

KANSU, Şevket Aziz; "Stone Age Cultures in Turkey", *American Journal of Archaeology*, Vol. 51, No.3 (Jul-Sep. 1947), Boston, 1947, s. 227-237.

KARTAL, Metin; "Samsat Yöresininin Paleolitik Çekirdekleri Hakkında Tekno-Tipolojik Gözlemler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 38, S. 1-2, Ankara, 1988, s.157-172.

KARTAL, Metin; "Yontmataş Buluntu Toplulukları Işığında Ankara", *Anadolu/Anatolia*, S. 25, Ankara, 2005, s.49-66.

- KARTAL, Metin; *Türkiye’de Son Avcı-Toplayıcılar*, İstanbul, 2009.
- KELS, Thorsten Uthmeier Holger-Wolfgang Schirmer- Utz Böhner; “Neanderthals In the Cold. Middle Paleolithic Sites From The Open Cast Mine of Garzweiler- Nordheim Westfalen (Germany)”, *Neanderthal Lifeways Substance and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jurgen Richter), London-New-York, 2011, s.23-41.
- KINAL, Füzün; *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Karain’in Türkiye Prehistoryasında Yeri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl: 1963-1964, S. 22-23, Ankara, 1964, s. 17-28.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Anadolu Belbaşı Kültürü Hakkında Kısa Bir Eleştirme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* C. 19, S. 1-2, Ankara, 1961, S. 137-141.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 10, S.3-4, Ankara, 1952, s. 167-207.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Kuzeybatı Anadolu’nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 9, S. 3, Ankara, 1951, s.201-214.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.3, S.5, Ankara, 1945, s. 471-478.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; *Karain Kılavuzu*, Ankara, 1967, s. 6-7; İ. Kılıç Kökten, “ Karain’in Türkiye Prehistoryasında Yeri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl: 1963-1964, S. 22-23, Ankara, 1964, s. 17-28.
- LEROI-GOURHAN, Arlette; “The Flowers Found With Shanidar IV, A Neanderthal Burial in Iraq”, *Science*, Vol, 190, No:4214, (Nov. 7), Boston, 1975, s. 562-564.
- LEWIN, Roger; *Modern İnsanın Kökeni*, (Çev. Nazım Özüaydın), Ankara, 1997.
- MACALISTER, R. A. S.; *A History of Civilization in Palestine*, Cambridge, 1912.
- MOISELS, Charles Keith; *The Near East*, London and New York, 1998.
- MORGAN, Lewis H.; *Ancient Society*, Chicago, 1877.
- OSBORN, Henry Fairfield; *Men of The Old Stone Age*, New York, 1916.
- ÖZBEK, Metin; *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara, 2007.
- ÖZBEK, Metin; *50 Soruda İnsanın Tarih Öncesi Evrimi*, İstanbul, 2011.
- ÖZDOĞAN, Mehmet; “İlk Adımlar-Paleolitik Çağ”, *Arkeo-Atlas*, S. 1, İstanbul, 2002, s.55.
- PHILLIPSON, David W.; *African Archaeology*, Cambridge, 2005.
- POLATLAR, Mehmet Kaan; *İnsanlığın Atılım Çağları*, İstanbul, 1996.
- QUENNELL, Marjorie and C. H. B.; *Everyday Life in Prehistoric Times*, London, 1921.
- SOLECKI, Rose L.-Ralph S. Solecki; “Shanidar Cave”, *Science*, Vol. 184, No: 4140 (May 31, 1974), Boston, 1974, s. 937.
- ŞENEL, Alaeddin; *İlkel Topluluklardan Uygur Topluma*, Ankara, 1982.
- ŞENYÜREK, Muzaffer; “Note on The Paleolithic Shanidar Infant”, *Anatolia*, S. 2, Ankara, 1957, s. 111-121.
- ŞENYÜREK, Muzaffer; “Test Excavation Made in A Cave in The Vicinity of Samandağ in 1958”, *Anatolia*, Vol. 3, Ankara, 1958, s. 57-70.
- ŞENYÜREK, Muzaffer; “The Skeleton of The Fossil Infant Found in Shanidar Cave, Northern Iraq”, *Anatolia*, S. 2, Ankara, 1957, s. 49-55.
- ŞENYÜREK, Muzaffer-Enver Bostancı, “Hatay Vilayetinin Paleolitik Kültürleri”, *Belleten*, C. XXII, S. 86, Ankara, 1958, s. 147-166.
- THE CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY*, (Edidit by I. E. S. Edwards), Vol. 1, Part 1, Cambridge, 2007.

Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma.

UÇANKUŞ, Hasan Tahsin; *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji*, Ankara, 2000.

UMAR, Bilge; *İlkçağ'da Türkiye Halkı*, İstanbul, 1999.

UOMINI, Natalie T.; "Handedness in Neanderthals", *Neanderthal Lifeways Substance and Technology*, (Edited by Nicholas J. Conard-Jurgen Richter), London-New-York 2011, s.139-154

VAN LOON, Hendrik Willem; *Ancient Man*, New York, 1920.

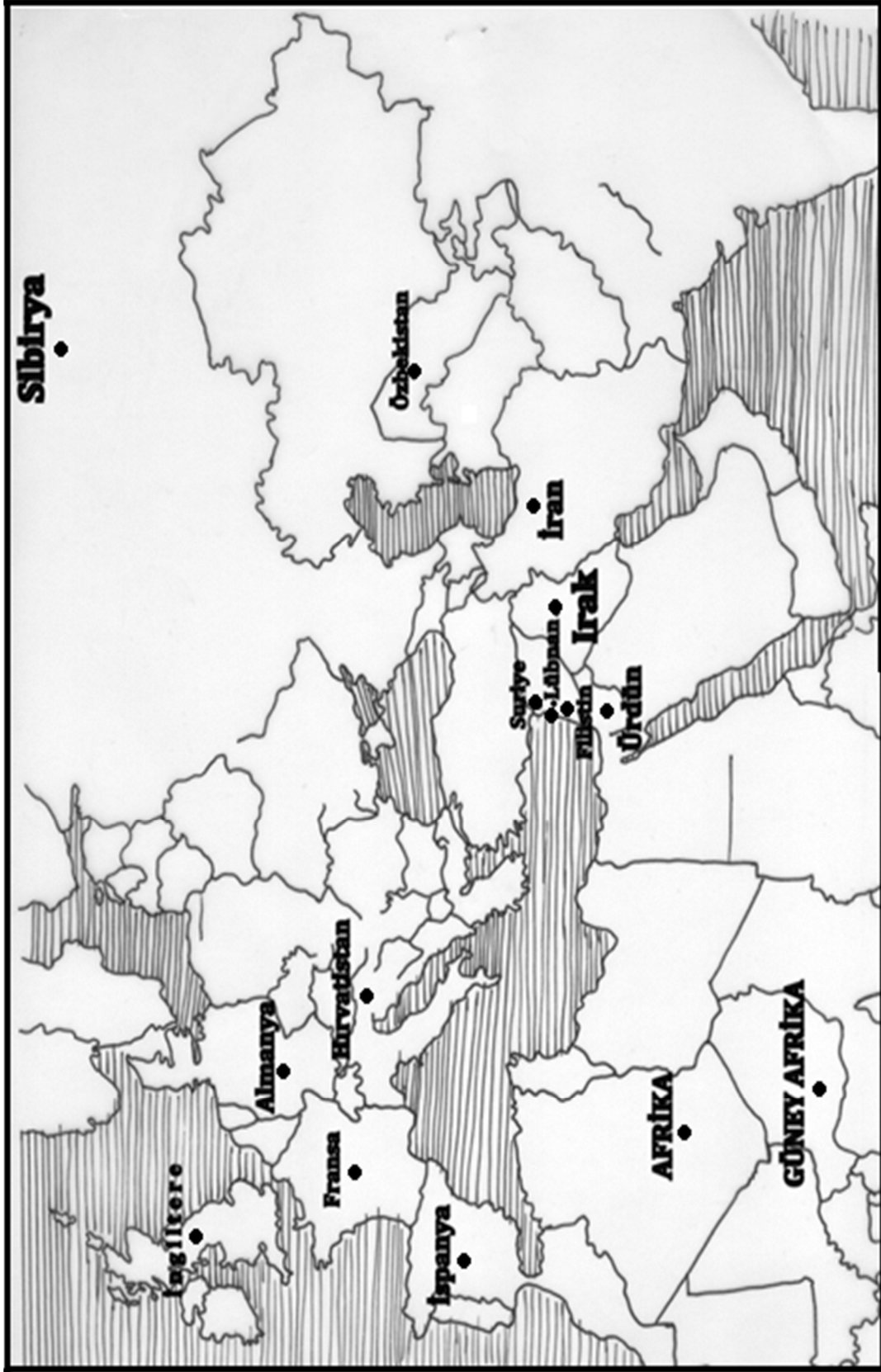
WELLS, Calvin; *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, İstanbul, 1994.

WILSON, Thomas; *Prehistoric Art-Or The Origin of Art As Manifested in The Works of Prehistoric Man*, Washington, 1898, s. 355-417

YALÇINKAYA, Işın; "Fırat Vadisi'nde, Adıyaman-Samsat ve Malatya-Kuruçay Çevrelerinde Paleolitik Gözlemler, 1979", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, Ankara, 1987, s. 29-33.

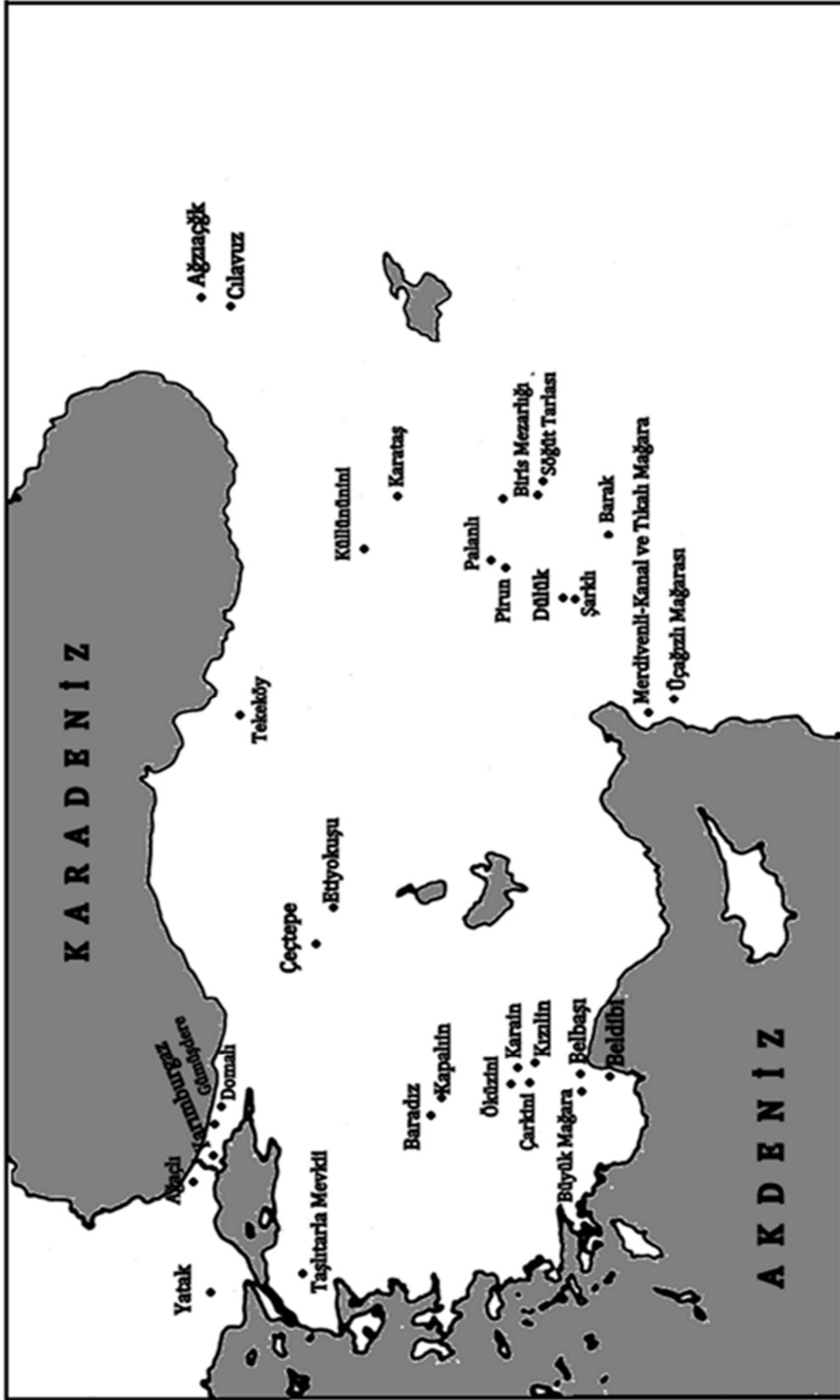
YALÇINKAYA, Işın; "Samsat-Şehremuz Tepesi Çevresi Paleolitik Çağ Yüzey Araştırmaları, 1982", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1983, s.13-20.

YILDIRIM, Recep; *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011.

Dünya'da Paleolitik ve Mezolitik Buluntu Tesbit Edilen Önemli Yerler

Anadolu'da Bazı Önemli Paleolitik ve Mezolitik Merkezler

